

Draudžiamos lietuviškos spaudos platinimas Suvalkų gubernijoje

INGA STEPUKONIENĖ

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas,

Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas, Muitinės g. 8, 44280 Kaunas

El. paštas inga.stepukoniene@knf.vu.lt

Straipsnyje apžvelgiamas draudžiamos spaudos platinimo procesas Suvalkų gubernijoje. Draudžiami lietuviški laikraščiai ir knygos šiame regione pradėti platinti iškart po 1863 m. sukilimo. Didžiulę įtaką šiam procesui turėjo slaptais lietuviškos tautinės savimonės žadavimo centrais tapę Marijampolės gimnazija ir Veiverių mokytojų seminarija. Nemenką impulsą knygnešystei Lietuvoje suteikė slaptos spaudos platintojų draugijos „Sietynas“ ir „Artojų draugija“.

Raktažodžiai: draudžiama lietuviška spauda, knygnešiai, draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo centrai

IVADAS

Pasak G. Ilgūno, lietuviškos spaudos plitimas atskiruose Lietuvos regionuose buvo skirtingas. Didžiausias lietuviškų raštų paplitimas pastebimas vakarinėje Lietuvos dalyje, kiek mažesnis vidurio ir dar pasyvesnis rytinėje Lietuvos dalyje [8, 105]. Akivaizdu, jog Sūduvoje, XIX a. antrojoje pusėje priklausiusioje Suvalkų gubernijai, itin aktyvų knygnešių judėjimą lėmė įvairios priežastys: carinių represijų po pralaimėto 1863 m. sukilimo poveikis, didelis veiklių, drąsių ir tautiškai susipratusių asmenybių skaičius (M. Akelaitis, P. Arminas, P. Kriaučiūnas), gana gausi išsilavinusios jaunuomenės dalis, mokiusis Marijampolės gimnazijoje ar Veiverių mokytojų seminarijoje, patogi geografinė padėtis (Zanavykijos knygnešiams parankus Nemuno kelias). Sūduva – ne tik daugelio garsių Lietuvoje slaptos spaudos kūrėjų – J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, P. ir J. Matulaičių, J. Bagdono, A. Vištelio-Višteliausko bei knygnešių Motiejaus Eimaičio, Jurgio Žitinevičiaus, Juozo Akelaičio, Antano Baltrušaičio-Antanėlio, Prano Kriaučiūno ir kitų gimtoji ar gyvenamoji vieta. Šiame krašte ne tik organizuotas platus draudžiamų leidinių gabentojų iš Prūsijos tinklas, steigtos draudžiamų lietuviškų laikraščių ir knygų slaptavietės bei itin svarbios kairiajame Nemuno krante (Garliava, Zapyškis) saugojimo vietos, iš kur jos tiekotos į Kauną, čia kryžiuosimi ir garsiųjų Lietuvos knygnešių Jurgio Bielinio-Baltojo Erelio, Juozo Kanclerio-Kancieriaus ir kitų keliai į Alytų, Vilnių ir dar tolimesnes vietas. Be platinamų laikraščių – *Aušros*, *Varpo*, JAV leidžiamos *Vienybės lietuvninkų*, taip pat katalikiškos visuomenės daliai svarbios Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos, Tėvynės sargo, Sūduvos

gyventojus pasiekdavo ir lietuviškos knygos – mokomieji leidiniai ir lietuvių grožinė literatūra – M. Valančiaus, A. Tatarės, A. Brundzos, Žemaitės, P. Višinskio knygelės.

Po Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m. Nemunas atskyrė Prūsiją nuo Rusijos. Pasak istoriko Augustino Janulaičio, jau nuo 1799 m. spalio 1 d. iki 1805 m. į Užnemunės Prūsiją pabėgo per 12 000 Lietuvos gyventojų, daugiausia nenorėjusių tapti Rusijos armijos rekrūtais, karų dezertyrų, amatininkų [9, 16]. Iki Pirmojo pasaulinio karo Prūsijos bei Vokietijos ir carinės Rusijos siena ėjo per vakarinę Lietuvos dalį – nuo Vištyčio ežero Lieponos, Širvintos upėmis iki Šešupės.

Nuo 1864 m. knygnešiai, iš Mažosios Lietuvos gabenę draudžiamą lietuvišką spaudą, šią sieną kirsdavo įvairiose vietose. Pasak G. Ilgūno, Suvalkų gubernijoje tai buvo Vilkaviškio ir Naumiesčio apskritys [8, 33]. Spaudą knygnešiai gabendavo valtimis per Vištyčio ežerą, brisdavo per Lieponos upę, laikraščių ryšulius nešdami ant pečių, veždavo per šios upės tiltą, sieną kirsdavo ties Eitkūnais (dab. Černyševskis) ar stengdavosi prasmukti pro Kybartų muitinę, o iš šio miestelio geležinkelio stoties gabendavo traukiniu. Tūkstančiai knygų ir laikraščių, papirkus rusų kareivius, pernešta per Širvintos tiltą ir upę, o Šešupe knygnešiai ne tik brisdavo, bet lietuviškos spaudos ryšulius ir plukdydavo, netgi virvėmis pertraukdavo upės dugnu [8, 34–38]. V. Merkio teigimu, ta vieta, kur siena ėjusi Šešupe, knygnešiams būdavo ypač sunki, nes tekdavo bristi per upę net tuomet, kai vanduo buvo ledinis [15, 16], nes kito būdo įveikti šią ribą nebuvo. Knygnešiai dažnai kirsdavę ir valstybių sieną netoli Sudargo Prūsijos pusėje, knygas plukdydavę garlaiviais Nemunu [3, 38]. Toliau per Marijampolės apskritį knygos būdavo išvežiojamos po visą Lietuvą. „Suvalkų gubernijos pasienio vakarinėse apskrityse pradėję veikti knygnešiai vėliau tapo šios srities „profesionalais“ ir lietuvišką spaudą gabeno daug metų“ [8, 48]. Tad šio straipsnio tikslas – aptarti draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo veiklą Suvalkų gubernijoje. Straipsnio uždaviniai – apžvelgti tautinės savimonės žadinimo ir draudžiamos spaudos platinimo procesus slaptais tautinio žadinimo centrais tapusiose Marijampolės gimnazijoje ir Veiverių mokytojų seminarijoje; aptarti slaptų knygnešių draugijų steigimą ir veiklą Sūduvoje.

TAUTINIO ATGIMIMO CENTRAI SŪDUVOJE XIX A. ANTROJOJE PUSĖJE

Dideliu impulsu draudžiamos lietuviškos spaudos platinimui dešinėje Nemuno pusėje buvo svarbiais lietuvių tautinės savimonės žadinimo židiniais XIX a. antrojoje pusėje tapusios Užnemunės švietimo įstaigos – Marijampolės gimnazija ir Veiverių mokytojų seminarija. Pasak Vinco Peckaus, jų vadovams „reikėjo budriai saugoti Rusijos imperijos kolonijinius interesus, tad jais buvo skiriami ypač kruopščiai atrinkti ir nusipelnę caro patikėtiniai, tikri rusofilai, apdovanoti įvairiais valstybės patarėjų vardais, titulais bei laipsniais, turintys užduotį kuo greičiau surusinti Lietuvą“ [17, 13]. Ir Marijampolės gimnazijoje, ir Veiverių mokytojų seminarijoje dauguma mokytojų buvo lenkai, šiose įstaigose vyravo lenkiška patriotizmo dvasia, kurią carinei administracijai rūpėjo nuslopinti. Mokyklose mokomoji kalba, kuria dėstyti visi dalykai, buvo rusų. Marijampolės gimnazijoje ir Veiverių mokytojų seminarijoje greta kitų mokomųjų dalykų į programą buvo įtrauktas laisvai pasirenkamas dalykas – lietuvių kalba, kurį išklaušę ir pažymį atestata turintys gimnazistai turėjo teisę gauti vadinamąsias „lietuviškąsias“ stipendijas – jas carinė administracija įsteigė norintiesiems studijuoti Maskvos ir Peterburgo universitetuose, kad išplėstų lietuvius iš lenkų kultūros įtakos. Marijampolės gimnazijoje lietuvių kalbą dėstė Petras Arminas, Petras Kriaučiūnas, lotynų kalbos mokytojas Vincas Staniškis, baigęs Maskvos universitetą, Tomas Žičkauskas, Juozas Jesulaitis, Jurgis Čėsna,

Veiverių mokytojų seminarijoje – Tomas Ferdinandas Žilinskas. Nors šios pamokos buvo neprivalomos, į jas susirinkdavo daugybė mokinių. Šie pedagogai ne tik mokė lietuvių kalbos gramatikos, rašybos ir stilistikos, bet ir pristatydavo iškilų lietuvių tautos kūrėjų – K. Donelaičio, A. Strazdo, S. Daukanto, A. Baranausko – darbus, duodavo paskaityti jų kūrinių ištraukų, dainuodavo lietuviškas tautines dainas ir aptardavo jų grožį bei puoselėjimo svarbą, supažindindavo su A. Juškos tautosakos rinkiniais, drauge slapta paliesdavo ir sudėtingos lietuvių kultūros padėties klausimus. Lietuvių kalbos pamokos šiose mokyklose pamažu tapo tikra lietuviybės kalve – pedagogų atsargiai išsakytos idėjos toliau būdavo svarstomos bendrabučiuose, atskirose bendraminčių grupelėse, parvežamos į gimtuosius sodžius. Jos skatino gimnazistų ir būsimųjų mokytojų savižiną, ragino persvarstyti tautinės tapatybės klausimus, budino lietuvišką tautinę ir kultūrinę savimonę. Būtent šios iškilios ir patriotiškos pedagogų asmenybės (P. Arminas, P. Kriaučiūnas, V. Staniškis, T. F. Žilinskas) padarė didžiulę įtaką mokinių dvasinei raidai, jų savivokai. Šie mokytojai savo ugdytinius supažindino ir su draudžiama lietuviška spauda, paskatino ne tik ją skaityti, bet ir įsitraukti į jos kūrimo, slėpimo ir platinimo procesą.

Marijampolės valstybinė gimnazija buvo įkurta 1867 m. ją performavus iš buvusios keturmetės apskrities mokyklos [1, 30]. Pasak V. Peckaus, lietuvių jaunimas į ją stipriai veržėsi, nes tai buvo vienintelė aukštesnio tipo mokykla gana plačioje teritorijoje, apėmusioje Vilkaviškio, Šakių, Marijampolės apylinkes [17, 8]. Daug vaikų čia atvykdavo iš Sintautų, Degučių, Lukšių, kur dirbo žinomas Sūduvos švietėjas kunigas Antanas Tatarė, iš Pakaunės vietovių – Rokų, Girininkų, Garliavos, Pažerų, Zapyškio miestelių ir apskričių kaimų – Pagirių, Stanaičių, Mauručių, Kluoniškių, Dievogalos. Pasak J. Basanavičiaus, pirmojoje Marijampolės gimnazijos klasėje 1866–1867 mokslo metais mokėsi Julijonas Abraitis, Juozas Ambrazevičius, Izidorius Bacevičius, Konstantinas Bacevičius, Bronislovas Baranauskas, Jonas Basanavičius, Pranciškus Bučys, Juozas Dielininkaitis, Martynas Didžpinigaitis, Geršonas Frenkelis, Jonas Grigaitis, Jokūbas Kalasauskas, Jonas Kudirka, Jonas Meištas, Fridrichas Majus, Feliksas Rudzinskas, Juozas Sederevičius, Jurgis Vizbaras, Kazys Varanavičius ir kiti; antrojoje klasėje – Juozas Akelis (Akelaity), Mykolas Ambrazevičius, Juozas Antanavičius, Valerijonas Baranauskas, Juozas Kudirka, Simonas Račiūnas, Jonas Racevičius, Antanas Tumosa, Juozas Vitkauskas, Jurgis Vaičiulionis, Simonas Žukauskas ir kt. Trečiosios klasės mokiniais buvo Vincas Abraitis, Ignas Baranauskas, Vincas Bendoravičius, Vladas Beneševičius, Vincentas Čiževskis, Juozas Oleka, Jonas Jakimavičius, Ottonas Piličiauskas, Antanas Raulinaitis, Kazimieras Rutkauskas, Vincentas Stepšys, Juozas Urbaitis, Juozas Zablockis, Pijus Varanka, Petras Varnagiris, Stanislovas Vitkauskas, Juozas Vizgaitis, Aleksandras Vaitulevičius, Martynas Žilinskas [4, 2].

1868–1869 mokslo metais pirmojoje Marijampolės gimnazijos klasėje mokėsi Kazimieras Aglinskas, Stasys Antanavičius, Petras Arminas, Andrius Bliūdžius, Kazimieras Bujanauskas, Chaimas Frenkelis, Silvestras Grigaitis, Vincas Grikielis, Jonas Oleka, Motiejus Juodišius, Simonas Juozaitis, Augustinas Prapuolenis, Pranciškus Smilgius, Vincas Vitkauskas, Juozas Vizgirda, Juozas Vizbaras ir kiti [4, 3]. Dalis šių mokinių, baigę gimnaziją, siekė įgyti profesiją aukštosiose Rusijos imperijos mokyklose – Maskvos, Peterburgo ar Kazanės universitetuose, studijavo kunigų seminarijose, kita dalis pasklido po kraštą. Tai buvo jaunoji lietuvių inteligentija, vėliau savo kūrybines jėgas skyrusi tautinės lietuvių savimonės žadinimui ir budinimui. Daugelis iš jų vėliau tapo lietuviškos spaudos platintojais, rėmėjais, žymiais gydytojais, kunigais, kultūros veikėjais, įsitraukusiais į tautos žadinimo darbą.

V. Peckaus teigimu, Marijampolės gimnazija, „įkurta kaip nutautinimo įrankis, tapo gaiviu šaltiniu Lietuvos nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijoje“ [17, 3]. Šis procesas, jo ištakos neatsiejamos nuo Marijampolės valstybinės gimnazijos lietuvių ir lotynų kalbų mokytojo P. Kriaučiūno vardo. Gimnazijoje jis dirbo 1881–1888 m. ir per šiuos aštuonerius pedagoginio darbo metus išugdė ištisą kartą susipratusių ir veiklių lietuvių, įsiliejusių į lietuviybės žadinimo ir tautinio atgimimo bangą. P. Kriaučiūnas puoselėjo gimtąją kalbą ir kultūrą, kiekvieną mokinį stengėsi uždegti meile savo gimtajam kraštui ir jausti atsakomybę už jo likimą. J. Basanavičiaus liudijimu, gerai suvokdamas, kad tautos kultūrinio pažinimo pamatas yra spauda, jis supažindindavo mokinius su užsienyje leidžiamais lietuviškais laikraščiais ir knygomis, „kurios buvo slapta laikomos vietiniame marijonų vienuolyne, susitarus su kunigu Matulaičiu“ [3, 10], ir stengėsi, kad šie spaudiniai būtų platinami toliau.

P. Kriaučiūnas gimė 1850 m. rugsėjo 16 d. Papečkų kaime, Vilkaviškio rajone. Mokėsi Vištyčio pradinėje mokykloje. 1863 m. pasiturintys tėvai sūnų atvežė į Marijampolės mokyklą, kuri vėliau buvo performuota į gimnaziją. Jie tikėjosi, kad smalsus vaikas neabejotinai pasirinks dvasininko kelią. P. Kriaučiūnas nuo jaunystės pasižymėjo atkaklumu, uoliai mokėsi, labai domėjosi istorija ir kalbomis. J. Basanavičiaus užrašų knygutėje, kurioje jis buvo susirašęs gimnazijos klasių sąrašus, pažymėta, jog P. Kriaučiūnas 1866–1867 mokslo metais mokėsi Marijampolės gimnazijos IV klasėje. Drauge su juo toje pačioje klasėje mokėsi iš Sūduvos krašto kilę Juozas Adomavičius, Juozas Bacevičius, Leonardas Blockis, Juozapas Dėdinas, Vincas Dominaitis, Petras Deltuvas, Motiejus Dubauskas, Juozas Kurtinaitis, Leonas Lempickis, Gustavas Majus, Vincas Mičiulis, Juozas Petrušiūnas, Motiejus Puišys, Antanas Radušis, Vincas Staniškis, Motiejus Steponaitis, Jonas Užupis, Pranciškus Vaičekauskas, Mykolas Varanavičius, Jonas Zaleckis [4, 2].

Šių jaunuolių dvasioje jau brendo tautinės savimonės daigai. Marijampolės gimnazijos mokinys L. Blockis buvo kilęs iš Girininkų kaimo, Garliavos valsčiaus, P. Deltuvas – iš Garliavos. Abu buvo P. Kriaučiūno bendraminčiai. Jau besimokantį gimnazijoje P. Kriaučiūną skaudžiai žeidė gniaužiamos gimtosios lietuvių kalbos situacija. Nuo vaikystės augęs lietuviškame kaime, daug žinojo apie tragiškai pasibaigusį tautos sukilimą, vykdomą rusifikaciją. Šiomis mintimis dalijosi su artimiausiais mokslo draugais.

Pakludamas griežtai tėvų valiai, 1871 m. P. Kriaučiūnas įstojo į Seinų kunigų seminariją. Mokėsi ir Petrapilio dvasinėje akademijoje. Besimokydamas susipažino su K. Jauniumi ir S. Gimžausku, kurie darė didelę įtaką jo pažiūroms. Nejausdamas savyje itin stipraus pašaukimo būti dvasininku, P. Kriaučiūnas atsisakė priimti kunigo šventinimus ir išvyko studijuoti į Varšuvos universitetą. Po metų Varšuvoje įgijęs mokytojo diplomą sugrįžo į tėvynę. Nuo 1881 m. pradėjo dirbti Marijampolės gimnazijoje lotynų kalbos mokytoju. Jam buvo skirtos ir lietuvių kalbos pamokos vyresniųjų klasių mokiniams.

P. Kriaučiūną – nuoširdų, geranorišką, aukštos inteligencijos mokytoją – mokiniai labai mėgo. Svetimos kultūros persmelktoje Marijampolės gimnazijos aplinkoje jis išsiskyrė savo dėmesiu lietuvių istorinei praeičiai ir kalbai, skatino puoselėti savas kultūrinės tradicijas, užrašinėti tautosaką, senų žmonių pasakojimus ir dainas, kvietė visais įmanomais būdais priešintis lietuviškos spaudos draudimui. Nors ne visiems mokytojo skleidžiamos mintys patiko ir iškart tapo artimos, bet jo klausė, diskutuodavo (1). Mokiniais P. Kriaučiūnas karštai aiškino, kad būtina gyventi ir dirbti savo tėvynėje, kad jai ypač reikalingi išsimokslinę žmonės, kurie savo žinias ir jėgas skirtų gimtojo krašto gerovei kelti. Svarbiausiomis

(1) P. Kriaučiūno mokiniai Jonas Jablonskis ir Vincas Kudirka savo lietuviškumą atrado kiek vėliau (aut. past.).

kategorijomis P. Kriaučiūnas laikė per šimtmečius išsaugotą tėvų žemę ir lietuvių kalbą, kurias, anot jo, lietuviams ir toliau būtina išsaugoti; ypatingą reikšmę turi ir tautos istorija, kurią kiekvienam svarbu gerai žinoti. Tautiškumas – esminis dalykas, kurį praradę, lietuviai neteks savo tikrosios savasties. P. Kriaučiūnas mokiniams teigė: „Visur ir visados pasilikite lietuviai, kalbėkite, kur tik galite, lietuviškai, nesigėdykite būti lietuviais ir kitus kalbinkite eiti tokiais pat keliais“ [7, 38].

Gerai suprasdamas, kad rusifikuojamame krašte vienintelis ginklas skleisti lietuvišką žodį ir žinias yra spauda, jis savo mokinius aktyviai ragino skaityti lotyniškais rašmenimis draudžiamus leidinius, juos platino pats ir kvietė platinti kitus: „Platinkite, nors Rusijos valdžios ir draudžiamus, lietuviškus spaudinius, kovokite su 1865 m. draudimu lietuvių spaudos, stenkitės susigrąžinti ją“ [7, 38].

P. Kriaučiūnas ir pats visomis išgalėmis siekė šio tikslo – parengė Rusijos spaudai išsamų straipsnį, kuriame griežtai sukritikavo rusiško raidyno įvedimą lietuviškai raštijai, ir nusiuntė jį Rusijos geografų draugijos žurnalui *Живая старина*. Kitą platų rašinį ta pačia tema įteikė Varšuvos mokyklų apygardos globėjui Liginui [7, 38]. Mokinius ne tik skatino tapti knygnešiais ir draudžiamos spaudos kūrėjais bei rėmėjais, bet rengė juos įvairiems sunkumams, mokė nesutrikti grėsmės akivaizdoje: „Nebijokite dėl savo tautos laimės nukentėti. Neišsigąskite pakliuvę į priešų rankas. Mokėkite tylėti. Jokiū būdu neprasitarkite valdžios saugumo agentams ir neįkiškite į nelaimę kitų. Tai būtų didžiausia gėda, visai nevyriškas pasiėgimas!“ [7, 38].

Pasak K. Griniaus, draudžiamos spaudos jis pats vykdavo parsivežti iš Prūsijos. Lietuviškų laikraščių platinimo darbe jam talkino buvę mokslo draugai Adomas Grinevičius, Simonas Norkus, Antanas Radušis, Jonas Kriaučiūnas, Kazimieras Aglinskas [7, 39].

P. Kriaučiūnas buvo sukaukęs nemažą asmeninę lietuvišką biblioteką. Jis nuolat mokiniams patardavo ir parinkdavo skaitytinus knygas, uoliai ragino domėtis kitų pavergtų tautų – čekų, bulgarų, airių, latvių, estų – istorine situacija. Siekė, kad mokiniai įgytų kiek įmanoma visapusiškesnį išsilavinimą, stiprino jų sąmoningumą, žadino bendražmogiškus ir patriotinius jausmus savo krašto žmonėms, kėlė nacionalinę savigarbą, mokė aukotis ir būti teisingais: „Ginkite lietuvius nuo skriaudų, rodykite jiems daromas skriaudas. Visur skelbkite teisių lygybę ir daromas lietuviams nuoskaudas. Mokykite žmones, kad valsčių savivaldybėse, bažnyčiose, mokyklose, teismuose ir kitose viešose vietose reikalautų įvedimo lietuviams lietuvių kalbos. Patys besišviesdami, švieskite ir kitus lietuvius, skleisdami elementorius ir kitokius spaudinius ir palaikydami slaptus daraktorius, savitarpinio lavinimosi ratelius. Parūpinkite tinkamų žmonėms mokymosi vadovėlių ir skaitymų. Laikykitės vienybės, nesiskirkite dėl menkesnių dalykų, visados atmindami, kad svarbiausias dalykas yra visos tautos atgijimas, susipratimas ir išvien ėjimas prieš bendruosius spaudėjus“ [7, 39].

Šios atgimimo idėjos vėliau propaguotos pirmajame lietuviškame laikraštyje *Aušra*, redaguotame daktaro J. Basanavičiaus, bet daug anksčiau jas savo mokiniams Marijampolės gimnazijoje išsakė mokytojas P. Kriaučiūnas.

K. Grinius prisimena, jog mokytojas P. Kriaučiūnas skatino ugdytinius užsiimti ir kraštotyrine veikla, kiekviena pasitaikiusia proga kalbėtis su senesniais krašto žmonėmis, siekiant geriau pažinti savo gimtąją kalbą, užrašinėti pasakas, dainas, priežodžius, patarles, mįsles ir vestuvines oracijas. Marijampolės valstybinėje gimnazijoje P. Kriaučiūnas dirbo iki 1888 metų. P. Kriaučiūno „tautinė 1881–1888 m. propaganda tarp Marijampolės valstybinės gimnazijos lietuvių moksleivių gal buvo nulėmusi kelią į nepriklausomybę“ [7, 40]. Pasak J. Basanavičiaus, P. Kriaučiūnas „ne vienam jaunadvasiui įkvėpė karštą meilę į savo

pavargusių tautą ir josios kalbą. Daugiausia jo dėka lietuvių atgaivinta Suvalkų gubernijoje“ [3, 34]. 1883 m. pradėjus eiti *Aušrai*, P. Kriaučiūnas buvo aktyvus šio leidinio darbuotojas, taisydavo leidinio rankraščius ir rengdavo juos spaudai. Nemažai savo asmeninių lėšų jis skyrė šio laikraščio leidybai. Vėliau P. Kriaučiūnas redagavo ir laikraščio *Varpas* straipsnius, dalyvavo pirmajame varpininkų suvažiavime. Daug padėjo sunkiai sergančiam V. Kudirkai. Mokėjo lietuvių, lotynų, graikų, latvių, lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų kalbas. Glaudžiai bendravo su kitų šalių tautinio atgimimo veikėjais. 1899 m. jo namuose viešėjo suomių kalbininkas Jozefas Mikola su žmona rašytoja Maila Talvio, renkantys lietuvių kalbinius duomenis, jie drauge bendravo su V. Kudirka. Bendros lietuvių kalbos ir kultūros studijos P. Kriaučiūną siejo su latvių filologu Eduardu Volteriu, kuris XIX a. pabaigoje taip pat keliavo po Sūduvos kaimus ir užrašinėjo senų žmonių pasakojimus. Per Pirmąjį pasaulinį karą P. Kriaučiūnas su Marijampolės gimnazijos mokiniais atsidūrė Jaroslavyje. Tarp jo mokinių daug buvo iš Pakaunės krašto – Zapyškio, Garliavos, Vilkišios, Čekiškės ir kitų vietovių.

Lietuvių tautinės savimonės žadinimui ir ugdymui Marijampolės gimnazijoje daug jėgų skyrė ir lietuvių kalbos mokytojas P. Arminas, dirbęs tuo pat metu kaip P. Kriaučiūnas ir lietuvių kalbą dėstęs žemesnėse klasėse. Pedagoginis darbas buvo svarbiausias P. Armino veiklos baras, kuriam jis skyrė daug energijos ir laiko.

P. Arminas gimė 1853 m. Deksniškių kaime, Vilkaviškio apskrityje. Rašyti ir skaityti jį išmokė kaimo daraktorius, vėliau mokslą tęsė Gižų pradinėje mokykloje. Nuo 1865 m. mokėsi Marijampolės progimnazijoje, baigęs tris klases dėl skurdžių sąlygų mokslą turėjo nutraukti. Tada nusprendė mokytis Veiverių mokytojų seminarijoje. Ją baigęs, 1871 m. įgijo mokytojo teises. Buvo paskirtas Alvito pradinės mokyklos mokytoju. Nuo pat savo mokytojavimo pradžios P. Arminas užsiėmė draudžiamos lietuviškos spaudos platinimu. Knygnešiu jis tapo vos atvykęs mokytojauti į Alvitą – į bendrą žygį Prūsijon jį pasikvietė Alvite gyvenęs knygnešys Antanas Mackevičius. Drauge su juo P. Arminas ne kartą kirto valstybės sieną ir iš Eitkunų gabenė draudžiamus spaudinius – laikraščius ir elementorius vaikams. Iš šių elementorių slapta mokė ir suaugusiuosius. Nors mokykloje dirbo labai gerai, mokytojo Lapinsko melagingai buvo apšmeižtas. Dėl šio skundo jo mokyklą tikrinę inspektoriai mokytojo darbą įvertino puikiai ir net pasiūlė persikelti į geresnę mokyklą Meištų kaime. Čia išdirbęs dvejus metus, P. Arminas vedė ir persikėlė į Marijampolės gimnaziją, kur tapo parengiamosios klasės vedėju ir gimnazijos lietuvių kalbos bei gimnastikos mokytoju.

1877–1882 m. P. Arminas itin sėkmingai dirbo pedagoginį darbą. Į neprivalomas lietuvių kalbos pamokas Marijampolės gimnazijoje susirinkdavo daugybė mokinių. P. Arminas skiepijo jų meilę savajam kraštui ir gimtajai kalbai. Savo mokiniams lietuvių kalbos pamokose duodavo skaityti lietuvių literatūros kūrinius – K. Sirvydo raštus, K. Donelaičio *Metus*, D. Poškos *Mužiką Žemaičių ir Lietuvos*, A. Baranausko *Anykščių šilėlių*, Juškų dainų rinkinius, deklamuodavo A. Strazdo eilėraščius, aiškino apie lietuvių tautosakos vertingumą, ragino mokinius užrašinėti lietuvių patarles. Mokiniams katalikams rekomenduodavo maldaknygę *Aukso altorius*, kuri, anot jo, buvo parašyta gera kalba [10, 2]. Matydamas, kad trūksta vadovėlio, iš kurio jie galėtų mokytis lietuvių kalbos, P. Arminas jį rengė ir 1882 m. šią *Lietuviškąją chrestomatiją* įteikė Varšuvos švietimo apygardai, tačiau rankraštis dingo cenzūros tarnybose. Ši chrestomatija žadino patriotinius jausmus, joje buvo įdėti tokie tekstai, kaip „Tėvynė Lietuva“, „Tu kaip sveikata“, „Trumpas gyvenimas Vytauto“, „Po Lydos mūru“ [11, 23].

P. Arminas buvo ir veiklus draudžiamos lietuviškos spaudos kūrėjas, laikraščių *Aušra*, *Nemuno sargas* darbuotojas. Abu su P. Kriaučiūnu turėjo įtakos ideologinei *Aušros* kryptčiai. Dėl jo veiklos namuose buvo padaryta krata, bet nieko draudžiamo nerasta. P. Arminą kvotė, įspėjo neužsiimti nelegalia veikla ir mokyklų direkcijos atstovas, lankydamasis Marijampolėje.

Mokytojas nuolat pats gabeno ir kitiems platino draudžiamą lietuvišką spaudą. P. Armino namuose gyvenusi Marijona Andziulytė (vėliau Maurukienė) prisiminė jį kaip nepaprastai altruistinę asmenybę. M. Andziulytė (gimusi 1870 m.) tarnavo P. Armino namuose su sąlyga, kad mokytojas ją išmokys lietuviškai skaityti ir rašyti, o vėliau leis mokytis siuvėjos amato. Tuo metu pas Arminus gyveno dešimt mokinių, ir ji su ponia Arminiene turėdavo gaminti jiems maistą iš jų atsivežtų produktų. Už gerą darbą M. Andziulytė pelnė šeimnininkų prielankumą, buvo mylima kaip tikras vaikas, nes jie savo vaikų neturėjo. P. Armino namai buvo lietuvių švietėjų ir draudžiamos spaudos leidėjų bei platintojų susibūrimo vieta. M. Andziulytė pasakoja, jog kartą „ponas Arminas, grįždamas iš užsienio, parsinešė paką laikraščių ir lietuviškų elementorių. Bet jis bijojo juos neštis namo ir paliko krūmuose Tarpučių kaime. Ištyręs, kad jam niekas negresia, paprašė manęs slapta po pluoštą jų parnešti į namo pašiūrę. Namuose bijojo juos laikyti. Pagal to meto įstatymus už pašiūrę šeimnininkai nebuvo atsakingi, tai ja ir naudojosi Arminas, o pakliuvus bėdon, galima buvo iš jos išsisukti. Taip per keturis kartus ir sunešiau visus laikraščius ir elementorius namo. Bet man buvo įdomu, kas tai per laikraščiai. Kartą pasižiūrėjau ir radau „Aušros“ antrąjį numerį. Aš tada pakeliui užtrukau ir pusę laikraščio perskaičiau. Žinoma, už užtrukimą pono buvau apibarta, nes jis pradėjo galvoti, gal kas blogo nutiko. Tai buvo 1884 metų pavasarį, atsimenu. Ponas Arminas buvo labai geras žmogus, ir jis man davė vieną elementorių, parašytą lietuviškai, mokytis lietuvių kalbos. Duodamas prigrasė, kad apie tai niekam nė žodžio nesakyčiau ir pamokė, kaip gintis nelaimės metu. Atsimenu, kad kartą su keletu laikraščių Arminas mane pasiuntė pas mokytoją Žičkauską, kuris mokė vaikus pradinėje mokykloje ir buvo geras Armino bičiulis. Tai buvo, berods, rusų Velykos ir žandarai buvo girti. Už tai mane ponas pagyrė ir net nupirko margazeto skarelę, o mokytojas Kriaučiūnas – saldainių.

Atsimenu, kad ponai mane pamokydavo sekti, ar neateina žandarai, o jie su savo draugais kažką šnekučiuodavosi. Vieną atsitikimą žinau. Tai buvo 1883 metų pavasarį. Pas Arminus susirinko keli lietuviai mokytojai: Staniškis, Jesiulaitis, Kriaučiūnas. Kitų neatsimenu, bet buvo apie aštuonis žmones. Ponia mane pasiuntė iš traktieriaus parnešti gėrimo, o paskiau lauke liepė saugoti, ar neateina koks negeistinas žmogus. Stalas buvo apkrautas valgiais ir gėrimais. Sakė, kas tai per vardinės, o iš tikrųjų tai buvo pasirašymas, rengtas prieš direktorių Solojovičių. Mat jis labai persekiojo lietuvių vaikus ir stengėsi visus juos pašalinti ir vėliau uždaryti gimnaziją. Buvo nutarta pasiųsti delegatus pas Švietimo ministrą į Peterburgą.

Vėliau Arminas buvo atleistas iš tarnybos. Dėl to jis ir ponai labai išgyveno. Jie rašė laišką į Veiverius ir po to pas juos apsilankė Armino mokytojas Jurkevychia, ir žadėjo reikalus sutvarkyti Suvalkuose. Bet jam nepavyko, Arminas buvo paskirtas į Augustavą mokytojauti. Ten važiuodamas Arminas jaudinosi ir atsisveikindamas pasakė prieš carą nukreiptą šneką, keikė jo valdininkus ir ištare: Jau prikalta daugel yr plieno ir ateis tokia diena, kai iš jų čia nebus nė vieno, o mes gyvensime laisvi ir [kalbėsime] lietuviškai. Už tą kalbą Arminas galėjo būti areštuotas, bet viskas praėjo tykiai, niekas nepranešė valdžiai. Arminas neilgai mokytojavo Augustave. Jis sirgo greita plaučių liga. <...>

Kai ponias po Armino mirties ištekėjo už Petro Kriaučiūno, tada ji man davė keletą jo knygų, kurias aš visą amžių branginau, kaip ir poną. Pono dėka aš išmokau skaityti ir rašyti, ir būti žmogum“ [10, 22].

P. Arminas pragyveno tik trisdešimt dvejus metus, tačiau daug prisidėjo prie lietuvių kultūros plėtotės. Jis gyvai domėjosi pasaulio literatūra ir siekė jos idėjas pernešti į lietuvių literatūrą, aktyvinti jos raidą. P. Arminas pasireiškė ir kaip realistinės lietuvių poezijos kūrėjas bei vienas talentingiausių XIX a. antrosios pusės vertėjų. Savo poetinių kūrinių paliko nedaug. Jis buvo pirmasis rusų poeto S. Puškino vertėjas į lietuvių kalbą, labai domėjosi istorija, teigiamai vertino 1863 metų sukilimą. Pasak P. Juozapavičiaus, iki paskutinės gyvenimo minutės tikėjo laisve ir sakė: „Lietuvių tauta dar gyva ir ji bus laisva, jeigu eis šiuo keliu... Mūsų reikalas ją tinkamai šviesti ir sąmoninti“ [10, 2].

Marijampolės valstybinėje gimnazijoje daug dėmesio tautinei mokinių savimonei ugdyti skyrė ir mokytojas Tomas Žičkauskas (1844–1929). Jis taip pat slapta platino draudžiamus lietuviškus leidinius. Pradėjęs eiti *Aušrai*, T. Žičkauskas rašydavo į šį laikraštį straipsnius Linkio slapyvardžiu. 1886 m. drauge su P. Kriaučiūnu ir Juozu Jesulaičiu tardytas už lietuvių kalbos dėstymą lotynišku raidynu ir pažemintas perkėlimu dirbti į kaimo mokyklą [7, 64].

Akivaizdu, jog mokytojaujant P. Kriaučiūnui, P. Arminui, T. Žičkauskui ir kitiems pedagogams, Marijampolės valstybinė gimnazija tapo Suvalkų gubernijos lietuvių tautinės savimonės ir švietimo centru. Dėl to norėta ją net uždaryti. Kaip prisimena K. Grinius, ypač P. Kriaučiūno aštuonerių metų pedagoginė veikla paliko žymę tolesniame lietuvių gyvenime: jo išauklėtas jaunimas ėmė dirbti, telktis į jau veikusias draugijas arba kūrė naujas organizacijas [7, 45]. Taigi šių mokytojų iškeltos idėjos sukėlė tikrą kovos už gimtąją kalbą ir kultūrą sąjūdį, kuris prasiveržė įvairiomis kryptimis. Pasak K. Griniaus, „būtent po Kriaučiūno pirmojo periodo propagandos (1881–1888) ima ryškiau rodytis moksleivių organizacijos – Varšuvos Lietuvių Studentų Draugija „Lietuva“, o Rusijos širdy, Maskvoj, Lietuvių Studentų Draugija, Seinų Seminarijoj klierikų Varpininkų Ratelis su rašytiniu laikraščiu „Knapč“, paskiau „Viltis“. Tose organizacijose nemažą vietą užima P. Kriaučiūno mokiniai“ [7, 45]. Ypač veiklūs tampa Maskvos universitete studijuojantys lietuviai, susibūrę į pirmąjį lietuvių studentų būrelį: P. Kriaučiūno mokiniai aktyviai telkia ir organizuoja tautiečius iš kitų regionų, ne viename jų stengiasi nustelbti gyvą lenkišką dvasią ir pažadinti lietuviybės jausmą. Lietuvių studentų draugija Maskvoje įkurta 1880 m., tačiau patriotinė jos veikla įsižiebė ir sustiprėjo kiek vėliau, kai į šį būrį veržliai įsilieja jauni studentai iš Sūduvos. 1875–1880 m. Maskvoje mokėsi filologai Jurgis Miklaševičius, Petras Markūza, Vincas Staniškis, matematikai Blaškevičius, Vincas Pietaris, Vincas Pašukanis, medikai Jonas Šliūpas, Vincas Gilius, Stanislovas Čirvinskis, Motiejus Puišys, Jonas Kudirka, Biržiška, Mykolas Oleka, Kriščiūnas, Stasys Matulaitis, Krakauskas, Antanas Buivydas, Adomas Sketeris, Petras Vileišis; farmaciją studijavo M. Kasakaitis, Jonas Račiūnas, Vincas Linka, Jonas Petrauskas, Vincas Mičiulis, Bujenauskas. Lietuvių studentų draugijos Maskvoje veikla suklesti, kai į universitetą studijuoti medicinos atvyksta J. Basanavičius, farmacijos – K. Aglinskas, filologijos – Jonas Jablonskis. Susirinkę jie svarsto lietuvių nacionalinės padėties, tautinės tapatybės, savimonės žadinimo klausimus, kalba aktualiomis spaudos temomis, rašo ir skaito referatus, rūpinasi savitarpio parama, aktyviai bendrauja su studentais latviais, ypač žymiu jų tautinio atgimimo veikėju Krišjaniu Voldemaru. Būtent šiame ratelyje gimsta idėja leisti draugijos laikraštėlį *Aušra*, kuris tapo tikrosios *Aušros* pirmtaku. Į jį studentai rašo savo straipsnius, aptaria publikuotus darbus – čia aktyviai reiškiasi buvę Marijampolės gimnazijos mokiniai. Vėliau ši grupė subrandina idėją

leisti pirmąjį lietuvišką laikraštį Prūsijoje *Aušra* ir didelę jų dalis tampa aktyviais aušrininkais – J. Basanavičius, V. Pietaris, K. Aglinskas, J. Jablonskis [18, 106]. Daug prie *Aušros* leidybos prisidėjo Marijampolės gimnazijos moksleivis Jonas Mačys-Kėkštas. P. Kriaučiūno mokinys A. Kriškčiukaitis-Aišbė 1886 m. vietoj *Aušros kalendoriaus* sukuria *Lietuvos ūkininkų kalendorių* 1888 metams. Nutrūkus *Aušrai*, lietuviškos draudžiamos spaudos kelias tęsiasi – 1899 m. pradeda eiti *Varpas*. Pasak K. Griniaus, tuo laiku susiburia gana didelė „varpininkų organizacija su savo komitetu, su leidykla, metiniais suvažiavimais, su gana reguliariais tos organizacijos dalyvių piniginiiais įnašais“ [7, 45]. Visoje šioje veikloje aktyviai dalyvauja jaunoji inteligentija iš Pakaunės krašto, nemaža jų dalis – P. Kriaučiūno ir P. Armino mokiniai.

Nutrūkus *Aušros* leidybai, 1888 m. V. Kudirka Varšuvoje nusprendė įsteigti slaptą lietuvių draugiją „Lietuva“, kuri toliau rūpintųsi draudžiamos lietuviškos spaudos ateitimi. Tuo klausimu jis susirašinėjo su J. Basanavičiumi ir Petru Leonu. Į susibūrimus V. Kudirka nutaria pakviesti ir Maskvoje mokslus baigusius, ten lietuvių draugijose dalyvavusius tautiečius, aktyviai besirūpinančius lietuviybės reikalais. 1888 m. birželio 29 d., per Petrines, Marijampolėje, „Varšuvos“ viešbutyje Vytauto gatvėje, įvyko pirmasis jų susibūrimas, į kurį iš Varšuvos atvyko Vincas Kudirka, Juozas Kaukas, Jonas Kasakaitis, o „maskviškiams“ atstovavo daktaras Kazys Grinius, Petras Leonas ir dar keletas asmenų. Susirinkime dalyvavo ir vietiniai inteligentai: mokytojas Petras Kriaučiūnas, Tadas Prancevičius, Vincas Palukaitis ir Kronkaitis [18, 114]. Susirinkimo dalyviai kėlė klausimus, kaip toliau plėtoti lietuvišką spaudą: ar iš naujo gaivinti *Aušrą*, ar steigti naują leidinį, iš kur jam gauti lėšų ir ką pasitelkti redaktoriumi, galinčiu gyventi ir dirbti Prūsijoje, nes *Aušrą* redagavęs J. Mikšas jau buvo miręs. Pagaliau – kokios gramatikos ir rašybos leidinyje laikytis, kokie galimi jo platinimo būdai, formatas, dydis, kaina. Daugelis prieštaravo siūlymui atnaujinti *Aušrą* ir ragino imtis naujo leidinio. Svarstymai buvo vaisingi ir jau 1889 m. pasirodė pirmasis *Varpas* numeris. Šis lietuvių susibūrimas iš esmės buvo pirmasis varpininkų susirinkimas. Šioje veikloje dalyvavo Garliavos provizorius K. Aglinskas, jo pavardė įrašyta tarp 22 Vinco Kudirkos Varšuvoje įsteigtos slaptos lietuvių draugijos „Lietuva“ narių [5, 29]. Yra žinoma, kad jis aktyviai prisidėjo sprendžiant ne tik *Aušros*, bet ir *Varpas* leidybos klausimus, šiuos spaudinius rėmė savo lėšomis, pelnytomis vaistinėje, ir juos platino. Yra pagrindo manyti, kad galėjo dalyvauti ir pirmame varpininkų susibūrimo. K. Aglinskas vyko ir į kitus su laikraščiu bei kitais reikalais susijusius lietuvių inteligentų susibūrimus [18, 114].

P. Kriaučiūno mokiniais buvo gydytojas aušrininkas ir varpininkas Juozas Bagdonas, redagavęs *Varpą* ir *Ūkininką*; Jonas Byla, teisininkas, priklausęs Varšuvos studentų organizacijai „Lietuva“, kuri 1889 m. pradėjo leisti *Varpą*; gydytojas Antanas Brundza, Maskvos lietuvių studentų draugijos primininkas; Pranciškus Bučys, Seinų klierikų varpininkų kuopelės narys, Pakuonio klebonas, vėliau garsus lietuvių katalikų veikėjas; Kazys Grinius, Maskvos studentų draugijos pirmininkas, knygnešys ir varpininkas, įvairių lietuviškų laikraščių darbuotojas, 1920–1922 m. Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas, 1926 m. Lietuvos Respublikos Prezidentas; kunigas ir poetas, draudžiamos spaudos platintojas ir rėmėjas Motiejus Gustaitis; gydytojas Juozaitis, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys; Jonas Kasakaitis, teisininkas, Varšuvos lietuvių draugijos „Lietuva“ narys; Antanas Kriaučiūnas, teisininkas, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, varpininkų laikraščių darbuotojas ir finansuotojas; Jonas Kriaučiūnas, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, 1892–1895 m. *Varpas* ir *Ūkininko* redaktorius; gydytojas Povilas Kairiūkštis, buvęs Maskvos lietuvių studentų draugijos narys; gydytojas Vincas Kudirka, aušrininkas ir varpininkas; Jonas Mačys,

aušrininkas ir varpininkas; inžinierius Jonas Mašiotas, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, *Varpo* platintojas ir finansinis rėmėjas; Pranas Mašiotas, mokytojas, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, varpininkų publicistas ir suvažiavimų dalyvis, Mintaujos lietuvių grupės dalyvis, *Varpo* rėmėjas, vaikų rašytojas; Kazys Markauskas, gydytojas, Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, spaudos platintojas; Vincas Palukaitis, mokytojas, varpininkų komiteto narys, draudžiamos spaudos platintojas ir rėmėjas, rašytojas ir poetas, varpininkų suvažiavimų dalyvis; Antanas Radušis, kunigas, Šilavoto klebonas, varpininkų komiteto narys ir suvažiavimų dalyvis (1892 m. Selemos k.); Justinas Staugaitis, kunigas, draudžiamos spaudos platintojas, trijų Lietuvos Respublikos seimų (1920–1922) pirmininkas; Tomas Žilinskas, kunigas, varpininkas ir suvažiavimų dalyvis, ir kiti [7, 46–55]. Pasak K. Griniaus, draudžiamus lietuviškus laikraščius – *Varpą*, *Ūkininką*, *Lietuvos ūkininkų kalendorius* – daugiausia rėmė sūduviečiai – Petro Kriaučiūno mokiniai, todėl tą vyrą reikia laikyti tiek varpininkų dvasios tėvu, tiek ir Sūduvos tautinio atgimimo pradininku [7, 115].

Perėmę P. Kriaučiūno drąsą veikti, jo mokiniai plėtė draudžiamos spaudos skaitytojų ir rėmėjų ratą ne tik Marijampolėje, bet ir kituose miesteliuose bei kaimuose, taip kurdami naują organizacinį pasipriešinimo cariniam spaudos draudimui tinklą. Įkvėptas savo mokytojo ir K. Grinius platino draudžiamus lietuviškus leidinius tarp gimnazijos mokinių, pažįstamų kunigų, ūkininkų ir pedagogų: „Mano indaujoj dažnai būdavo prikimšta Rusijoj draudžiamų Tilžės ir Amerikos spaudinių. Aš juos paleisdavau toliau per gimnazijos mokinius, per kunigus ir mokytojus, o taip pat per kai kuriuos ūkininkaičius. Lietuvių atgijimo raugas nuolatos būdavo naujais pradais užtaisomas. Toliau mane pavadavo „Sietyno“ draugija ir patsai V. Šlekys. Pas mane gaudavo tokios literatūros ir tolimasis Jieznas. Mat Seinų triklasėj mokykloj mokėsi nuo Jiezno kilęs ūkininkaitis Celiešius. Jisai, važiuodamas į Seinus ir atgal, pas mane pernaktodavo ir apsikraudavo draudžiamaisiais raštais, kurių jis pristatydavo ir Seinams, ir Jieznui“ [15, 116].

Marijampolės gimnazistus, gyvenusius bendrabutyje, dėl šios priežasties dažnai tikrindavo inspektorius. Jaunieji spaudos platintojai, jausdami savo tiesą ir inspiruojami pasipriešinimo už bendrą idėją ryžto, teikiančio jiems dvasinio pakilumo, dažnai susidūrę su žandarais ir kitais tikrintojais elgdavosi išdidžiai, netgi šmaikščiai pasišaipydavo iš jų ir neišduodavo savo „bendros paslapties“. Buvęs gimnazistas Antanas Rucevičius [18, 8–9] vaizdžiai prisimena, kad mokiniai dažnai tyčiodavosi iš inspektoriaus, kuris klausdavo, ar jie neturi kokių nors nereikalingų knygų ir kalendorių.

„Baltrus, truputį pagalvojęs, sako:

– Turiu, ponas inspektoriau.

– Parodykite.

Atneša Baltrus nuo lentynos kelis žemesniųjų klasių gimnazijos vadovėlius.

– Ne, ne tokių, – sako inspektorius, – juk čia vadovėliai.

– Taip, ponas inspektoriau; man jie jau nebereikalingi.

– Ne tokių... Gal kalendorių turite?

– Turiu ir kalendorių – atsako, kiek pagalvojęs, Baltrus, ir ištraukia iš kišenės mažučiuoką už 3 kapeikas rusišką kalendorėlį.

– Ne, aš ne to klausiu, – truputį susierzinęs sako inspektorius, matyti, svyruodamas stačiai ką tai pasakyti. – Gal... gal lietuvių kalendorių turite?

Baltrus, truputį pagalvojęs, vėl visai rimtai sako:

– Turiu ir lietuvių kalendorių!

– Na, na, parodykite, – jau nusišypsojęs, sako inspektorius.

Baltrus atneša naują maldaknygę ir atskleidžia maldaknygės pirmutinius puslapius, kur išspausdintas, kaip paprastai maldaknygėse, „amžinasis“ šventųjų kalendorius. <...> Inspektorius ilgai tyli ir vis varto maldaknygę. Atskleidžia pirmąją maldaknygės puslapį, kur randa išspausdinta „Vilnius, 1863 metai“.

– Kaip tai? Maldaknygė taip seniai spausdinta, o taip naujai atrodo? – nusistebėjęs klausia.

– Mat, ponas inspektorius, dabar maldaknyges uždrausta spausdinti, tai mes, jei jų kur gauname, jas labai saugome“ [18, 10].

A. Rucevičiaus teigimu, kratos Marijampolės gimnazistų kambariuose būdavo dažnos. Ieškota lietuviškų kalendorių, kurie tuomet buvo nuolat platinami tarp valstiečių, tad gimnazijos vyresnybė manė, kad ir mokiniai lietuviai turi turėti kalendorių. Anot jo, „kitokia lietuvių literatūra dar nebuvo pagarsėjusi“ [18, 11], tačiau neilgai trukus gimnazistai jau platino laikraščių ryšulius, pirmiausia – JAV leistą laikraštį *Vienybė lietuvininkų* [18, 11]. Mokiniai džiaugėsi, kad gimnazijos inspektoriaus būta neapsukraus, jis ne tik nieko nelaimėdavo, bet dar būdavo išjuokiamas, vadinamas višta (*kurica*) [18, 11].

Gimnazijoje galiojo leidimas skaityti tik tas knygas, kurios paimtos iš jos bibliotekos skaityklos. Visas kitas, net jei jos ir spausdintos rusų kalba, skaityti būdavo griežtai draudžiama – už nepaklusimą grėsė karcerio bausmė. A. Rucevičius prisimena, jog iš jo buvo atimtos net *Brolių Grimų pasakos* rusų kalba, nes knyga nebuvo paženklinta gimnazijos antspaudu [18, 11]. Anot jo, kad „draudžiamųjų knygų mokiniai neturėtų, internate pasirūpindavo užvaizdos, o šiaip mokinių butuose mieste – inspektorius Aleksiejus Voinovas“ [18, 11]. Tokie draudimai neabejotinai trukdė mokinių švietimui ir kultūriniam pažinimui. Šiuo požiūriu labai skyrėsi Marijampolės ir Kuršo Mintaujos gimnazijos sąlygos. Mintaujos gimnazijoje lietuviai turėjo daugiau galimybių lavintis [18, 11]. Joje buvo kur kas daugiau laisvių, tvyrojo kūrybiškesnė dvasia: „Čia ir mokiniai, ir mokytojai tarytum kitoki buvo: mokiniai mažiau bijojo mokytojų, drąsiau su jais kalbėdavosi apie pašalinius, visai ne mokslo dalykus; draugai daugiau buvo išsilavinę, daugiau žinojo, daugiau knygų skaitė; kaip ir pagarboje būdavo draugų laikomas tasai mokinys, kuris būdavo daugiau knygų paskaitęs. Mokiniai naudojosi kuo plačiausia laisve: galėjo gyventi, kur tinkami, kur jiems patogiau būdavo, ir vaikščioti, kada norėjo. Iš tokios laisvės mokinosi savarankiškai gyventi ir gyvenimą suprasti. Ir <...> tautinis lietuvių mokinių susipratimas čia buvo žymiai pakilęs. <...> Lietuviai katalikai mokiniai buvo nusikratę tenai rusiškųjų rytmetinių poterių prieš pamokas. Daug lietuvių mokinių buvo dėlei to nukentėję, kelios dešimtys jų buvo visai išvaryta iš gimnazijos; gi likusieji didžiavosi kovą laimėję, ir buvo pasiryžę, jei dar kartą panašiai atsitiktų, daug drąsiau ir atkakliau kovoti“ [18, 11–12].

Mintaujos gimnazistai lietuviai aktyviai telkėsi ir į slaptas grupeles, drauge skaitė lietuviškus laikraščius, gautus iš Prūsijos, rengė referatus apie lietuvių rašytojas Žemaitę, Šatrijos Raganą, Bitę, aptardavo publikuotus straipsnius ir vertimus, diskutuodavo tautos kultūrinio ir politinio gyvenimo klausimais. 1898 m. vasario 14 d. Rygoje buvo surengtas lietuviškas vakaras, kurio metu dalyviams buvo parodytas būrelio narių pastatytas vaidinimas. Slapti lietuvių būreliai veikė ir Liepojos gimnazijoje. Jiems vadovavo Jonas Biliūnas [18, 23].

Slapta platinti draudžiamą lietuvišką spaudą Marijampolės gimnazistams buvo labai rizikingas dalykas, dėl kurio ne vienam teko visiems laikams atsiveikinti su šia mokslo įstaiga nepasiekus išsvajoto tikslo – gimnazijos baigimo atestato. Vis dėlto siekis priešintis stipriai virpino jausmus ir šios veiklos, kuriai reikėjo greitos orientacijos, žaibiškos reakcijos

ir sumanumo, imdavosi gana daug mokinių. Dalį į šią veiklą įtraukdavo ne tik mokytojai, bet ir bendramoksliai. A. Rucevičius prisimena, jog 1894 m. mokslo draugas Vincas Mickevičius jam, prigulusiam ant pievutės bendrabučio kieme, per tvorą permetęs laikraščių ryšulį ir liepęs paslėpti. „Buvo tai keli „Vienybės lietuvninkų“ numeriai. Mane apėmė kažin kokia nesuprantama baimė. Paslėpiau gardo pakraštyje nuošalioje vietoje ir ėmiau laikraščius vartyti. Taip pirmą kartą savo gyvenime buvau arti išvydęs lietuvių laikraštį. Ištiesi puslapiai buvo išmarginti straipsniais ir įvairiomis žinutėmis. Dabar nebeatmenu, apie ką ten buvo rašyta; bet ir skaityti nieko, atsidėjęs, negalėjau, nes raidės ir žodžiai mano akyse, tarytum gyvi, šokinėjo, o rankos iš baimės drebėjo.

Kokią valandą laikraštį pavartęs, aš vėl suvyniojau į popierių ir nešiau internatan paslėpti. Visas virpėdamas kažin koku nepaprastu susijaudinimu, aš niekaip negalėjau sugalvoti, kur ir kaip būtų patogiau tuos laikraščius paslėpti. Man rodėsi, kad visi – ir užvaizdos, ir draugai supranta, ką aš nešu. Kur tik nesumanysiu padėti, vis, rodos, kas nors ateis ir tuoju užtiks. Pagaliau įkišau į kišenę palto, kuris kabojo šalia kitų mokinių paltų. Buvo tai didelis mano neatsargumas! Nes internato užvaizdos dažnai mėgdavo po mokinių kišenes pašnipinėti“ [18, 12].

Gimnazijos mokiniai laikraščius skaitydavo ir individualiai, ir platesniuose būreliuose, aptardavo juose svarstomus aktualius klausimus. Daugeliui pats faktas, kad egzistuoja slapta lietuviška spauda, pranoko visus lūkesčius: „per didelė mums buvo naujiena; daugiau mes gėrėjomės pačia laikraščio išvaizda, negu turiniu“ [18, 13]; ne vieną stipriai jaudino tai, kad tenka dalyvauti slaptoje, draudžiamoje veikloje: „Didžiavaus tuo, kad man teko pažinti taip didelę paslaptis. Ypač dvasioje didžiavaus prieš tuos savo draugus, kurie nebuvo matę nei lietuvių laikraščių, nei knygučių. Džiaugsmas pynėsi su baime mano sieloje, nes tuomet Marijampolėje buvo Vonsiackio ir K-o gadynė,“ – prisimena A. Rucevičius [18, 13]. Ilgainiui Marijampolės gimnazistai platino ne tik lietuviškus laikraščius, bet ir knygas. Ypač jie pagarsėjo anticarinių atsišaukimų platinimu visoje Sūduvoje – ši veikla itin sustiprėjo paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje ir tęsėsi iki pat 1905 metų įvykių.

Kitas švietimo židinys Suvalkų gubernijoje buvo 1872 m. įkurta Veiverių mokytojų seminarija, skirta rengti mokytojus pradžios mokykloms. Pasak J. Kudirkos, „joje antinacionalinės carizmo pastangos reiškėsi skirtingai. Marijampolės gimnazijoje net per pamokas buvo galima lietuviškai kalbėti, tuo tarpu Veiverių mokytojų seminarijoje, ypač 1872–1905 metais, įsivyravo griežtas režimas – drausta lietuviškai kalbėtis ne tik mokykloje, bet ir bendrabučiuose, buvo netgi bandoma stačiatikybę įdiegti; lietuvių kalbos pamokos, be retų išimčių, vyko rusų kalba, darytos kratos bendrabučiuose, skaitomi seminaristams adresuoti laišakai. Seminarijoje per visą jos gyvavimo laiką dirbo vos keletas mokytojų lietuvių, ir tik dalies jų požiūris į lietuviybę buvo palankus“ [13, 44]. Nepaisant šių aplinkybių, tų kelių švietėjų veiklos užteko, kad iš šios mokyklos išeitų gausus būrys auklėtinių, visas savo kūrybines jėgas pasiryžusių skirti lietuviškos draudžiamos spaudos kūrimui, organizavimui ir platinimui, vėliau tapusių lietuviškos mokyklos ir tautinio ugdymo grindėjais, uoliai dirbusių įvairiose mokslo ir kultūros srityse. Veiverių mokytojų seminariją baigė ir pradžios mokyklos mokytojais Sūduvoje tapo daugybė Pakaunės krašto – Zapyškio, Stanaičių, Jurginiškių, Pažerų, Garliavos, Girininkų, Dievogalos, Piliuonos, Šlienavos – apylinkių jaunuolių, kurie iškilų seminarijos pedagogų dėka uoliai įsitraukė į lietuvių tautos švietimo ir jos kultūrinės savimonės gaivinimo veiklą.

Lietuvybės žadinimu aktyviai rūpinosi Veiverių mokytojų seminarijos pedagogai Juozas Kairiūkštis ir Tomas Ferdinandas Žilinskas, dėstę lietuvių kalbą. Mokant šio dalyko seminarijoje buvo privaloma naudotis tik rusišku raidynu. Veiverių mokytojų seminarijoje pirmasis lietuvių kalbą dėstė mokytojas Jurgis Gilius, baigęs Varšuvos Aukštosios mokyklos filologijos skyrių. Kartu su mokytoju Juozu Lapinsku jis pritarė „graždankos“ įvedimui Lietuvoje, į lietuvių kalbą žvelgė ir ją vertino atsainiai, kaip senovės relikta, kuris neturi jokios ateities. Po šešerių metų J. Giliui išvykus dirbti į Varšuvą, lietuvių kalbos mokytoju paskirtas kunigas Antanas Radžiūnas. Netrukus jį pakeitė J. Kairiūkštis. Jo mokinys M. Gylys taip prisiminė ugdymo veiklą per šias pamokas: „Versdavom straipsnius iš rusų kalbos į lietuvių kalbą, o kartais mokytojas atsinešdavo Donelaičio raštus, juos skaitydavo ir liepdavo parašyti apsakymą pagal Donelaičio ar kitų rašytojų kūrinius. Savo darbus skaitydavome klasėje, o mokytojas pareiškėdavo apie juos savo nuomonę. Rašydami vartodavome slavų alfabetą. Jeigu kuris mokinys rašinių parašydavo lietuviškais rašmenimis, jį turėdavo nešioti kišenėje, kad nepamatytų seminarijos vadovybė ar Lapinskas. Dažnai tada būdavo girdėti, kad lietuvių kalba esą negalima atitinkamai išsireikšti, kad ji netikus“ [13, 46].

J. Kairiūkštis mokė mokinius skaityti lietuviškai lotynų raidėmis, lygindamas kirilica ir lotyniškomis raidėmis parašytus tekstus. Taip pat mokė rašyti lietuviškai, nes išaiškėjo, kad tik keli seminarijos moksleiviai namuose buvo pramokę lietuviško rašto [11, 14].

J. Kairiūkštis gerai suprato lietuvių spaudos draudimo pasekmes ir visomis išgalėmis stengėsi tam priešintis, kiek įmanoma plėsti gimtosios kalbos vartojimo erdvę. 1879 m. jis dirbo ir Veiverių pavyzdinėje mokykloje. Ketvirtoje klasėje, be kitų pamokų, turėjo ir skaitymo iš maldaknygių kursą. Pasak J. Kirlio, kai tais metais žinomam spaustuvininkui J. Zavadskiui Vilniuje kažkaip pavyko legaliai atspausdinti lietuviškomis raidėmis maldaknygę *Senas aukso altorius*, mokytojas J. Kairiūkštis pranešė mokiniams, kad pasitaikė gera proga įsigyti šią knygą – iki tol mokyta iš maldaknygės, išspausdintos rusiškomis raidėmis. „Mokytojas akcentavo, kad lietuviškas knygas žmonės gauda slaptais keliais ir gana sunkiai, brangiai už jas sumokėdami, o šis „Aukso altorius“ buvo kontrafrakcinis, t. y. perspausdintas iš knygos, išleistos dar prieš spaudos draudimą, paties Zavadskio savo atsakomybe. Šitokias knygas dar galima buvo vartoti ir spaudą uždraudus – kol jos susidėvės.

Mokiniai, mokytojo Juozo Kairiūkščio paraginti, maldaknygę visi išsirašė ne tik sau, bet ir namiškiams. Tada skaitymas per lietuvių kalbos pamokas vyko iš „Aukso altoriaus“, išspausdinto lietuviškomis raidėmis. Vėliau jau ir rašyti pradėta mokyti. O į pavasarį Juozas Kairiūkštis trečiojo kurso seminaristams ėmė teikti ir kai kurių gramatikos žinių, aiškino Lietuvos istoriją, geografiją, piešė lentoje Lietuvos žemėlapi, o mokiniai visa tai sąsiuviniuose užsirašinėjo. Be to, Juozas Kairiūkštis ragindavo mokinius atostogų metu rinkti dainas, pasakas, patarles, mįsles, surašinėti mūsų krašto paukščių, augalų, žolių vardus, nusirašinėti iš Motiejaus Valančiaus knygelės „Palangos Juzė“ žemaičių papročius ir dainas“ [11, 46–47].

Taigi mokytojo lietuviški kultūriniai užmojai buvo gana platūs. Jis sumaniai rasdavo būdų skleisti draudžiamą spaudą net tarp mokinių, padėdavo jiems susiorientuoti sudėtingose laikotarpio politinėse ir kultūrinėse kolizijose, skatindavo puoselėti lietuvių. 1880 m. J. Kairiūkštis buvo perkeltas į Seinus. Nuo to laiko Veiverių mokytojų seminarijoje lietuvių kalbą dėstė T. F. Žilinskas. Jis buvo valstiečių sūnus, kilęs iš Domeikų kaimo, Paežerių valsčiaus. Gimė 1840 metais. Mokėsi savo tėvų namuose įsteigtoje mokykloje, kurioje, pasak J. Kirlio, net trisdešimt metų „mokytojavo daraktorius Antanas Tamulevičius iš Kauno. Jam Žilinska kasmet mokėdavo po trisdešimt rublių, taip pat teikdavo visą išlaikymą ir skalbinius“ [11, 38]. Aplinkinių kaimų vaikus daraktorius mokė lenkų kalba. Vėliau T. F. Žilinskas

mokėsi lenkiškoje Marijampolės apskrities mokykloje ir Suvalkų gimnazijoje, kurią baigęs įstojo į Varšuvos Vyriausiosios mokyklos juridinį skyrių. Trokšdamas dirbti mokytoju, atvyko į Veiverius ir šiame miestelyje mokytojavo net trisdešimt septynerius metus.

T. F. Žilinskas pagrįstai vadinamas Lietuvos mokytojų tėvu. Per visą savo pedagoginį darbą Veiveriuose jis parengė kraštui daugiau kaip septynis šimtus mokytojų, kurie ilgainiui pakeitė Rusijos imperijoje mokslus baigusius carinės mokyklos pedagogus, ir diegė gimtajame krašte demokratinę, toleranciją bei humanizmu grįstą pedagoginę tradiciją (2). T. F. Žilinskas buvo vienas pirmųjų švietėjų, spaudos draudimo laikotarpiu ypač daug dėmesio skyrusių gimtosios lietuvių kalbos ugdymui ir puoselėjimui. Jis ne tik stengėsi įdiegti būsimųjų pedagogų meilę savo gimtajai kalbai, slapta tarp jų platino draudžiamą lietuvišką spaudą, bet ir siekė juos kuo plačiau įtraukti į bendrą tautos žadinimo darbą, paversti darbščiais krašto kultūros kėlėjais. Pasak J. Kirlio, „negalėdamas viešai klasėje vartoti gimtosios kalbos, T. F. Žilinskas nuolat lankydavosi mokinių butuose, kur pasisveikinęs lietuviškai, maloniai įtikinėdavo kiekvieną, kokia graži ir brangi ta mūsų tėvų kalba. Tai buvo tų laikų didvyriškumo aktas“ [11, 38].

Mokiniai klasėje ir butuose privalėjo kalbėti tik rusiškai, jiems buvo draudžiama ir lenkų kalba. Veiverių mokytojų seminarijoje tuo laiku dirbęs Jurkevičius persekiojo mokinius, ieškodamas draudžiamos lietuviškos spaudos platintojų, kaip ir mokytojas J. Lapinskas, aky-lai stebėjo T. F. Žilinsko darbą. Su jais T. F. Žilinskas nesiginčijo, manydamas, kad neverta. Iš pradžių jis dėstė matematiką ir buvo autoritetingas šio dalyko mokytojas. „Kai 1880–1881 mokslo metų pradžioje jis pradėjo pirmame seminarijos kurse mokyti lietuviškai rašyti, paaiškėjo, kad maža kas temoka rašyti lietuviškomis raidėmis. Mūsų rašmenys buvo griežtai uždrausti vartoti lietuvių kalbos pamokose, betgi Žilinskas stengdavosi kiek begalėdamas ir juos panaudoti, kad būsimieji mokytojai bent kiek pramoktų savojo rašto“ [38].

Mokiniai prisimena, jog 1883 m. seminarijoje T. F. Žilinskas turėjo draudžiamų laikraščių ir knygelį, slapta platino *Aušrą*. „Buvo tokių, kurie, susiję kur tarp banguojančių rugių ar kapuose, pasitardavo, paskaitydavo į jų rankas patekusius spaudinius, taip pat ir savuosius rašinėlius. Kiti domėdavosi Lietuvos praeitim, kitų tautų atgimimu. Tokiems Žilinskas duodavo paskaityti Kostamarovo istoriją apie Lietuvą, Milferdingo raštus apie čekus, slovakus ir kitas atgimstančias tautas. O kai pasipylė lietuviškas vengro Jokay'o apysakos „Vyrų, pajudinkime žemę!“ vertimas, tai nė vienas iš mūsų net naktų nemiegodavome,“ – rašė mokinys Juozas Jasaitis [11, 72]. „Kai mes, matydami uždraustą mūsų spaudą, persekiojamą kalbą, pradėdavome abejoti dėl lietuvių kalbos ateities, kai imdavome nebetikėti, kad sava kalba turėsime literatūros, mokslo veikalų, tai mūsų mokytojas mus nuramindavo: „Jeigu vandens lašai vienas po kito krinta į akmenį, tai jį ir prakala. Vyrų, ko jūs čia bijotės? Varykime toliau savo darbą! Tegų krinta lašai į uolą, ji neišlaikys – plyš,“ – pasakojo mokytojas M. Gylys [11, 38].

Į draudžiamos spaudos platinimo veiklą T. F. Žilinskas gana greitai įtraukė savo mokinius – Juozą Andziulaitį ir Ksaverą Sakalaušką, kurie palaikydavo ryšį su Marijampolės gimnazijos mokytoju Petru Arminu ir gimnazistu Jonu Mačiu, ir iš jų nuolat gaudavo draudžiamų lietuviškų laikraščių. J. Andziulaitis, vėliau tapęs aktyviu aušrininku ir paskutiniųjų *Aušros* numerių redaktoriumi, *Varpo* darbuotoju, knygnešiu, jau Veiverių seminarijoje išsiskyrė kaip itin veikli ir drąsi asmenybė, tautiškai pažadinusi ne vieną moksleivį. Būtent jo dėka į Veiverių seminariją plūstelėjo draudžiamos lietuviškos spaudos srovė,

(2) Faktas, kad mokytojas yra baigęs Veiverių mokytojų seminariją, 1941 m. buvo esminis kriterijus ištreimiant į Sibirą (aut. past.).

pasak J. Kudirkos, tapusi pagrindine lietuviškumo ugdymo – lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir politinės minties – mokykla. J. Andziulaitis, iš P. Armino gavęs pirmąją siuntą – S. Gimžausko eilėraščių, žadintųjų tautinį susipratimą, knygutę *Lietuvos bičiulis*, platino tarp seminarijos mokinių, kurie šias eiles dainuodavo [11, 25]. J. Andziulaitis ir jo kurso draugas K. Sakalauskas tapo svarbiausiais lietuviškos spaudos tiekėjais ir platintojais Veiverių seminarijoje. Juodu eidavo per mokinių butus, kalbėdavo apie Lietuvą ir siūlydavo knygutę [12, 389]. Pasak J. Kudirkos, „tuomet seminarijoje buvo nemaža ir tokių, kurie niekino lietuvių kalbą, o kitas kalbas laikė skambesnėmis ir gražesnėmis. J. Andziulaitis ir Ksv. Sakalauskas tuo tarpu gynė gimtąją kalbą, žadino seminaristų nacionalinę savigarbą“ [13, 20]. Dar daugiau, devintojo dešimtmečio pradžioje moksleiviai, vadovaujami J. Andziulaičio ir K. Sakalausko, įkūrė slaptą būrelį, kuriame dalyvavo apie dvidešimt mokinių. Apie pirmuosius šio būrelio narių užsiėmimus K. Sakalauskas rašė: „Jie noriai mokėsi gramatikos ir dažnai deklamuodavo Donelaičio raštus. Jie ėmė leisti savo mėnesinį laikraštį, kurį visi rašė ir pavadino „Laimės valandomis“. Į leidinį dėjo pačių rašytus straipsnius, dainas, patarles ir vertimus iš rusų kalbos. Ten pateko ir pirmieji J. Andziulaičio ir Ksv. Sakalausko eilėraščiai. Balandyje, kai tik buvo išspausdinta, J. Andziulaitis iš Marijampolės parvežė „Aušrą“ [13, 21].

Tai buvo 1883-ieji, jie abu mokėsi paskutiniame mokytojų seminarijos kurse. Pirmojo lietuviško laikraščio *Aušros* pasirodymas buvo išskirtinės reikšmės įvykis ir studentijos, ir visų lietuvių gyvenime. Studentija *Aušrą* pasitiko labai entuziastingai. K. Sakalauskas prisiminė, kad iš Marijampolės su leidiniu grįžęs J. Andziulaitis į seminaristus kreipėsi labai įkvėptai, visiems susirinkusiems aiškino, kad laikas lietuviams prabusti, pažinti save, „minėjo Senapilio vyrus, minėjo atgijimą vengrų, čekų ir kitų tautų...“ [14, 471]. K. Sakalauskas ir J. Andziulaitis moksleiviams teikė ne tik draudžiamus lietuviškus laikraščius, bet ir knygas: M. Valančiaus *Vaikų knygelę*, *Paaugusių žmonių knygelę*, P. Vileišio *Jurgi Stefensoną*, *Žaibą ir griaustinį*, kalendorius ir kt. [13, 20]. Mokytojo T. F. Žilinsko įkvėpti seminaristai itin aktyviai įsitraukė į lietuvišką visuomeninę ir kultūrinę veiklą, subūrė didžiulį bendraminčių būrį, pradėjo leisti minėtą sienlaikraštį – rankraštinių mokinių laikraštėlį „Naudingos Veiverių seminarijos mokinių valandos“. Šių būrelių veikla mokiniams buvo itin reikšminga, nes padėjo gilinti lietuviškos mokyklos mokytojams reikalingas, bet seminarijoje negaunamas žinias – gramatikos, Lietuvos istorijos [13, 20]. Abiem bičiuliams baigus seminariją, šis judėjimas mokykloje kuriam laikui stabtelėjo, bet vėliau ir vėl atgijo. 1888 metų rudenį seminaristai atsisakė giedoti bažnyčioje caro himną [13, 21].

Tad T. F. Žilinskas, o vėliau ir jo mokiniai J. Andziulaitis ir K. Sakalauskas nuveikė milžinišką darbą, „slapta skatindami lietuviškąją būsimųjų mokytojų savišvietą, brandindami jų tautinę tapatybę, visomis išgalėmis kreipdami juos tautinio darbo linkme. Jų inspiruojama lietuviškoji sąmonė Veiveriuose brendo savišvietos keliu“; tai yra „išskirtinis reiškinys Lietuvos kultūros istorijoje“ [13, 26].

Seminaristai sulaukdavo ir skaudžių represijų. Už draudžiamos spaudos platinimą ir lietuviško sąjūdžio tarp mokinių organizavimą 1892 m. iš Veiverių mokytojų seminarijos buvo pašalintas mokinys Šeškevičius, kilęs iš Garliavos apylinkių, Kampiškių kaimo. Nepaisant to, draudžiama lietuviška spauda seminarijoje ir vėliau skleista tarp mokinių, ją platindavo ir būsimieji pedagogai, ir jų mokytojai. Mokinys J. Jakučionis prisiminė, jog seminarijos mokytojas M. Juodišius kartais duodavo paskaityti mokiniams *Varpą* [11, 73]. Anot jo, dažniausiai lietuviškos spaudos mokiniai parsigabendavo iš Žiūrių-Gudelių, į

kuriuos 1899–1900 m. Jonas Jarumbavičius, II kurso seminaristas, vis nuvykdavo ir iš ūkininko Šnirpūno pristatydavo į Veiverius. Tada buvo areštuoti keturi seminaristai: Balčiūnas, Dlungauskas ir kiti [11, 73].

1903 m. J. Kairiūkštis vėl sugrįžo dirbti į Veiverius, tačiau netrukus carinė valdžia mokytoją ištrėmė dirbti į Lenkiją, kuo toliau nuo gimtųjų vietų. Veiverių mokytojų seminarijoje jį pakeitęs Antanas Matulevičius mokiniams lietuvių kalbą dėstė iš Juozo Gabrio-Paršaičio vadovėlio. Aktyvi draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo veikla Veiverių mokytojų seminarijoje, kaip ir Marijampolės gimnazijoje, nenutrūko iki pat jos atgavimo 1904 metais.

SLAPTOS LIETUVIŠKOS SPAUDOS PLATINTOJŲ DRAUGIJOS

Plati lietuviybės žadinimo veikla Suvalkų gubernijoje įsisiūbavo Marijampolės ir Kalvarijos apylinkėse tarp paprastų sodiečių, kurie 1894 m. įkūrė slaptą draugiją „Sietynas“ draudžiamiems laikraščiams ir knygoms platinti. Draugija turėjo aštuonis skyrius ir beveik šimtą narių. Nemaža rėmėjų dalis buvo Pakaunės – Zapyškio, Garliavos, Pažerų, Mauručių, Veiverių, Skriaudžių – apylinkių gyventojai. Jie slapta platino *Varpą*, *Ūkininką*, *Apžvalgą* ir JAV leidžiamą *Vienybę lietuvininkų*, rėmė varpininkų leidyklą. Smulkesnių slaptų draugijų ir kuopelių Suvalkų gubernijoje būta ir daugiau. Kaip liudija J. Basanavičius, jei vienai jų grėsė pavojus, tai ir kitos apie tai žinojo. „Reikėdavo išmėtyti, prie stulpų prilipdyti proklamacijas ir staiga per vieną naktį visa Suvalkija žino. Niekaip nesugebėjo rusai suprasti to lietuvių gudrumo, veiklumo, kad ir žiauriausi, kaip Marijampolės žandarų viršininkas Vonsiackis ir jo padėjėjas prokuroras“ [3, 14].

Andrejus Vonsiackis dėjo daug pastangų, kad išsiaiškintų draugijos „Sietynas“ veiklą. Jam iš esmės tai pavyko itin suaktyvinus knygnešių persekiojimą 1897–1899 metais. Tuo laiku Sūduvoje buvo suimti ir nuteisti, daugiausia tremčiai, trisdešimt penki žmonės: Jonas Kriaučiūnas, kunigas Bulvičius, Oleka, Petras Matulaitis, Pranas Matulaitis, Juozas Kačergius, Juozas Armastauskas ir kiti. Tarp jų buvo suimti trys varpininkų komiteto nariai: daktaras Stasys Matulaitis, daktaras Izidorius Bagdonas ir Vilkaviškio pradžios mokyklos mokytojas Vincas Palukaitis. Daktaras Petras Matulaitis buvo kilęs iš Stebuliškių kaimo, grįžęs į Lietuvą darbuotis, nuolat platino lietuviškas knygas, kaip ir jo broliai Liudvikas ir Juozas Matulaičiai, – *Varpą*, *Ūkininką*, *Tėvynės sargą*, Amerikoje leidžiamą *Vienybę lietuvininkų* ir daug kitų tuo metu draudžiamų leidinių, kurie, pasak P. Rusecko, „iš apsnūdusio jaunuolio padarydavo karštą lietuvių patriotą“ [12, 170]. Stasys Matulaitis, dirbęs gydytoju Aleksote (tuo laiku priklausiusiame Garliavos valsčiui), vėliau persikėlęs į Jiezną ir Pilviškius, parašė knygutes *Apie Kražius*, *Lietuviai po maskolių jungu*, *Kaip Maknickas už lietuvišką kovoją*, kurios platintos su kitais tuometiniais lietuviškais raštais. Stebuliškėse, Liudviko Matulaičio sodyboje, knygnešys J. Kancleris buvo įsteigęs knygų slėptuvę, iš kurios jas gabendavo į įvairius Lietuvos kaimus, bažnytkaimius ir miestelius. Jos pasiekdavo ir Garliavą, Rinkūnus, Pajiesį, Zapyškį, Pažerų, Padainupį, Dievogalą. Greta daktaro S. Matulaičio tėvų sodybos buvo ir jo dėdės namai, taip pat virtę „Sietyno“ knygnešystės centru, nuolatine knygnešių vieta: Kancleris, Baltūsis, Rimša ir kiti ateidavo naktimis ir naktimis išeidavo.

Persekiojamas daktaras S. Matulaitis neilgai trukus buvo suimtas ir išstremtas į Rusiją, iš kurios grįžo po trejų metų, tačiau nuolat buvo sekamas. Kaip mini P. Ruseckas, 1902 m. parėjęs į savo tėviškės namus, buvo nepaprastai sujaudintas, netikėtai radęs juose tą dieną „Artojų draugijos“ surengtą lietuvišką vaidinimą – Keturakio „Amerika pirtyje“, kuriame vaidino Viktoras Vitkauskas, P. Vitkauskaitė, Navikas, Braziukas, J. Kidolis, J. Senkus, O. Matulaitytė, Kisieliūtė, K. Akelis, P. Grigaitis, P. Penčyla, J. Ambraziejus, J. Ambraziejūtė,

A. Rucevičius [12, 221]. Daktaras Petras Matulaitis, taip pat varpininkų komiteto narys, buvo suimtas ir ištremtas trejiems metams į Viatkos gubernijos apskrities miestą Kotelnicą, kur 1900 m. apsikrėtė šiltine ir mirė [12, 115].

Pradėjus „Sietyno“ bylą, 1899 m. rugsėjo 3 d. atlikta krata pas jauną mokytoją Juozą Jasaitį, kilusį iš Stanaičių kaimo, Garliavos valsčiaus, ir čia gyvenusį, Garliavos provizoriaus K. Aglinsko bendramintį. J. Jasaitis turėjo plačių pažinčių su tuometine inteligentija ir knygnešiais, buvo baigęs Marijampolės gimnaziją, Veiverių mokytojų seminariją ir paskirtas mokytojauti Čenstachavos apylinkėse. Krėtėjai – „Starpolės žandarų viršininkas Krylov su keliais žandarais ir žemskiais“ [20, 174] – pasirodė savaitgalį, kai šeima buvo išėjusi į Garliavos bažnyčią. Namie pasilikęs J. Jasaitis taip pat rengėsi važiuoti į Garliavą. Kaip teigia liudininkai, „žandarai iššnipinėję visur: net vištų buvimus po pečiais, visas palėpes, kaminius, pečius, tvartus, vienu žodžiu – visur, kur tik galėjo pasiekti, nežiūrėdami nei suodžių, nei voratinklių, nei nesmagių kvapų“ [20, 174]. Po šio kratos praėjus keletui dienų jie pasirodė pas vaistininką K. Aglinską, kuris žemskio buvo „užskūstas kaipo platintojas lietuviškų knygų Garliavos apygardoje“ [20, 174]. Manytina, jog vaistininkas jau žinojo apie vykusias kratas pas pažįstamus sietyniečius, tad ir pats jų galėjo tikėtis. Jo namuose žandarai darė didelę kratą, bet greičiausiai nieko nerado, nes tais metais nebuvo suimtas. O jo bičiuliai ir bendražygiai Juozas Jasaitis, Juozas Paršaitis (Marijampolės gimnazijos mokinys), Kazys Kizelaitis (Veiverių gimnazijos mokinys), Vasiliauskas (mokytojas iš Liudvinavo), Juozas Rimša (iš Margininkų kaimo), Apanavičius, Kaunas suimti ir išvežti į Kalvarijos kalėjimą. Jų pavardes žandarai rado paminėtas Juozo Paršaičio Jasaičiui siųstuose laiškuose. Dar nemažai žmonių buvo įspėti apie gresiantį pavojų ir pabėgo [20, 174].

Tardydami Juozą Jasaitį žandarai reikalavo pasakyti, kas jo gyvenamojoje vietovėje skaito lietuviškus laikraščius. Jis paminėjęs „tokius tris, <...> jau numirusius“ [20, 174]. Kalvarijos kalėjime jis išsėdėjo beveik metus, ilgiausiai iš visų, po to buvo išsiųstas į Odesą, kur dvejus metus turėjo gyventi policijos priežiūroje. Kalvarijos kalėjime J. Rimša buvo uždarytas į vieną iš dviejų kamerų, vadinamų „urvu“, specialiai skirtą politiniams kaliniams, ir joje išsėdėjo septynis mėnesius. Jis buvo verčiamas išduoti mokytoją Vincą Palukaitį, kuriam skirti laikraščiai buvo rasti pas Rimšą, tačiau neišdavė. Vėliau J. Rimša dvejiems metams ištremtas į Rusiją. Kizelevičius kalėjo devynis mėnesius; paleistas etapu nuvarytas į Volynės miestelį Zaslavą, paimtas į kariuomenę ir išsiųstas į Taškentą. Tokio likimo sulaukė ir Garmus, atiduotas policijos priežiūrai ir išsiųstas į kariuomenę į Kazanę. Paršaitis ir Vasiliauskas ištremti į Rusiją be teisės gyventi Lietuvoje, Lenkijoje, Kurše ir Rygoje [12, 55].

Po dviejų kalėjimo metų į Viatkos guberniją buvo ištremti sietyniečiai J. Kačergius, J. Čėsna, daktaras P. Matulaitis, Feliksas Vitkauskas, į kitas gubernijas – Sirutis, Lozoraitis, Luobikis, Oleka, kunigas Arnastauskas, kunigas Bulvičius ir kt. Kai kurie dalyviai pabėgo į užsienį, pvz., daktaras varpininkas Juozas Bagdonas.

Nors A. Vonsiackiui ir pavyko suimti draugijos narius, bet jo pastangos sustabdyti lietuviybės judėjimą buvo bergždžios – „Sietynas“ jau buvo subrandinęs savo vaisius. Žandarų represijos dar stipriau išjudino Sūduvos jaunuomenę – beveik po visą kraštą „tuojau vėl pasirodė atsišaukimų, išmėtytų po miestus ir miestelius, išlipintų ant telegrafo stulpų, ant medžių ir šiaip trobų. Bene tai bus pirmieji atsišaukimai, vardu: „Lietuviai, nepasiduokite maskoliams“, o viršuje atsišaukimo paveikslėlis, rodąs, kaip žandarai lietuvius varo ištrėmiman. Atsirado drąsių knygnešių. Tarp jų ypač pasižymėjo J. Kancleris, J. Rimša ir J. Navickas“ [18, 30].

J. Kancleris buvo pasodintas į kalėjimą ir beveik metus apsimitė bepročiu. J. Rimša buvo ištremtas į Odesą. Tik J. Navickas išvengė kalėjimo. Jis buvo kilęs iš Matuliškių kaimo netoli

Vilkaviškio. Kaip prisimena liudininkai, lietuvišką spaudą ir literatūrą iš Prūsijos veždavęs vežimais. Knygnešys turėdavęs savo talkininkų: Joną Dabrilą, Kalėdą ir kitus. Platindavo *Ūkininką, Varpą*. 1905 m. jam teko pabėgti į Ameriką [21, 236]. Be šių pagalbininkų, Marijampolės, Šakių, Zapyškio apskrityje lietuvišką spaudą platino sodiečiai jaunuoliai V. ir A. Kisieliai, J. Bulota, P. ir V. Vitkauskai, J., V. ir S. Ambraziejai, M. Dabulevičius, K. ir S. Navikai, L. ir A. Matulaičiai.

Marijampolėje aktyviai veikė draudžiamos spaudos platintojai Juosiukas, Pranas Penčyla, Jonas Kidolis, iš Garliavos kilęs Pranas Paršaitis-Siulelis, Demikis, A. Rucevičius. Jų būrelyje, prisimenant „Sietyno“ veiklą, gimė mintis suburti naują slaptą draugiją. Sukvietę į susirinkimą Marijampolėje daugiau pažįstamų patikimų sodiečių, jie nutarė įsteigti slaptą sambūrį, kurį pavadino „Artojų draugija“. Aktyvūs draugijos nariai buvo Juozas Ambraziejus, Antanas Rucevičius, Marijampolės vargonininkas J. Senkus, inžinierius Petras Vitkauskas. Svarbiausiu „Artojų draugijos“ uždaviniu numatytas lietuviškų knygų ir laikraščių platinimas bei tautinio susipratimo žadinimas. A. Rucevičius drauge su kitais paimdavo iš knygnešio Juozo Mickevičiaus lietuviškos spaudos ryšulius, o vėliau paslėpdavo aplinkiniuose kaimuose, iš kur jau naktimis parsiveždavęs į miestą šventadieniais dalydavo žmonėms [18, 35]. Dažnai juos išgabendavo į Kauną, Šiaulius, Vilnių. Darbas buvo pavojingas ir sudėtingas, nes knygų gaudavęs po 8–10 ir daugiau pūdų [18, 35]. Be knygų ir laikraščių, „Artojų draugijos“ nariai rūpinosi atsišaukimų platinimu, „rašydavo ir dėdavo ant kryžkelių ir šiaip stulpų lietuviškus parašus, plėsdavo nuo mokyklų, valsčiaus raštinių iškabas, vien rusų kalba parašytas ir t. t. Nors tai būdavo darbas labai rizikingas, nė vienas narys nuo to neatsisakydavo ir su pasiryžimu išpildydavo. Ir merginos nuo vyrų nė kiek neatsilikdavo“ [18, 35].

„Artojų draugija“, siekdama tautinių patriotinių tikslų, organizavo plačią kultūrinę veiklą. Jos nariai rengė ir spektaklius, kuriuose vaidino Pijus Vitkauskas, Justina Vitkauskaitė, S. ir K. Navikai, Braziukas, Kidolis, J. Senkus, O. Matulaitytė, Kisieliūtė, K. Akelis, P. Gri-gaitis, P. Penčyla, J. Ambraziejus, Juzė Ambraziejūtė, A. Rucevičius ir kiti. Ši aktorių grupė pastatė „Ameriką pirtyje“, „Neatmezgamą mazgą“, „Velnį spąstuose“, „Monologą caro tarno“ ir kitus vaidinimus, į kuriuos pakviesdavo daug pažįstamų sodiečių. Pirmasis vaidinimas įvyko pas Vitkauską Putriškių kaime [18, 35]. „Artojų draugijos“ susibūrimai buvo organizuojami ūkininkų sodybose, toliau nuo miesto. Taip siekta žadinti jaunimo tautinę savimone, įtraukti kuo daugiau žmonių į draudžiamos lietuviškos spaudos skaitymo ir platinimo veiklą. Draugijos veikla buvo labai sėkminga, jos organizuojami lietuviški vakarai pritraukdavo daug klausytojų ir žiūrovų. „Kad tokie suvažiavimai nebūtų nuobodūs, tai ir padainuodavome, ir šiaip pasilinksmindavome, o kai kas paskaitydavo šį tą iš laikraščių arba savo parašytą straipsnelį“, – prisimena A. Rucevičius [18, 38]. Gyvuojant „Artojų draugijai“, lietuviškų laikraščių ir knygų skaitytojų skaičius iš tiesų ženkliai padidėjo [18, 58].

A. Rucevičiui ne kartą teko pačiam vežti lietuviškas knygas iš Marijampolės per Kauną į Šiaulius. Ten jas perduodavo P. Višinskiui ir J. Biliūnui, o šie – A. Janulaičiui, kuris jas išveždavo į sodžius. Šias prekes vadindavo „Prūsų pyragais“ [18, 65]. Kartą draudžiamą spaudą teko pristatyti ir į Vilnių. A. Rucevičiui padėdavo Pranas Penčyla, Senkus ir Jonas Kidolis.

A. Rucevičius organizuodavo ir tautosakos rinkimą, slaptos korespondencijos rašymą. Gautas žinias apie Suvalkų gubernijos gyvenimą siųsdavo į Prūsiją, kur jos būdavo publikuojamos lietuviškuose laikraščiuose. Pasirašinėdavo Griežle, Medeliu, Aitvaru, Barzda, Kaziu ir kitais pseudonimais [18, 38–39]. Jis dalyvaudavo ir platinant Sūduvoje atsišaukimus.

„Juos barstydavome kiekvienos geresnės progos gavę. Patogiausia būdavo per atlaidus ant šventoriaus, einant kunigui su išskilmėmis apie bažnyčią. Tirštam žmonių būryje, lydint kunigą apie bažnyčią, būdavo gana lengva po vieną atsišaukimą paleisti iš kišenės žemėn. Ypač merginos mokėdavo tą darbą sumaniai atlikti. Po didžiąja skara ant rankos turėdavo atsišaukimų pluoštą ir po vieną paleisdavo į žmones. Kiti žmonės, radę žemėje spausdintą popieriuką, pakeldavo ir paskaitydavo; kitas kišenėn įsidėjęs ir namo parsinešdavo. Be šventoriaus, dar mėtydavome naktimis po miestą arba ir kitose patogesnėse vietose. <...> Lipinti eidavo visi, kam tik būdavo patogiau, arba kam būdavo įsakyta. Nieks neatsisakinėdavo, o gal ir nedrįsdavo atsisakyti“ [18, 90].

1902 m. A. Rucevičius išvyko mokytis į Kazanę, įstojo į Chemijos ir technikos mokyklą. 1903 m. gegužės mėnesį jo bute padaryta krata. Nors nelegalios spaudos ar pavojingų laišku nerasta, buvo uždarytas į Kazanės kalėjimą ir ten išlaikytas tris mėnesius. Paleistas už 1 000 rublių užstatą be teisės kur nors išvykti ir parvežtas į tėviškę. Prižiūrimas Vilkaviškio žandarmerijos tėviškėje jis turėjo „kalėti“ net pusantrų metų, negalėdamas net nuvykti į kitą miestelį. 1904 m. caro manifestas panaikino visus tardymus ir 1905 m. jis tapo „laisvas“. Tuomet išvyko į Vilnių ir pradėjo dirbti *Vilniaus žinių* redaktoriumi.

„Sietyno“ ir „Artojų draugijos“ reikšmė platinant lietuvišką draudžiamą spaudą buvo didžiulė – šiai veiklai susitelkusių žmonių nenuolankumas ir pastangos pademonstravo carinei administracijai, kad jos kova yra bevaisė.

IŠVADOS

Suvalkų gubernija – regionas, kuriame gana anksti, beveik iškart po 1863 m. sukilimo, pradėta platinti draudžiamą lietuvišką spaudą. Knygnešiai greitai rado kelius, tinkamus gabenti draudžiamoms leidiniams iš Mažosios Lietuvos: jie kirsdavo sieną Vilkaviškio ir Naumiesčio apskrityse, spaudą plukdydavo valtėmis per Vištyčio ežerą, su nešuliais ant pečių brisdavo per Lieponos upelį, veždavo šios upės tiltu, dažnai iš Prūsijos į Lietuvą pereinavo ties Eitkūnais (dab. Černyševskis) ar pro Kybartų muitinę, o iš šio miestelio geležinkelio stoties gabendavo traukiniais. Tūkstančiai knygų ir laikraščių pernešta per Širvintos tiltą ir upę, per kurią lietuviškos spaudos ryšulius net plukdydavo, virvėmis pertraukdavo upės dugnu. Valstybių siena būdavo kertama ir netoli Sudargo Prūsijos pusėje, knygos plukdytos garlaisviais Nemunu, o iš Marijampolės apskrities išvežtos po visą Lietuvą.

Itin svarbiais slaptais lietuviškos tautinės savimonės žadinimo centrais XIX a. antrosios pusės Suvalkų gubernijoje tapo Marijampolės gimnazija ir Veiverių mokytojų seminarija. Marijampolės gimnazijoje, kurioje carinė administracija leido vesti laisvai pasirinkamas lietuvių kalbos pamokas, greitai subrendo pirmieji lietuviškos tautinės veiklos ženklai. Tą lėmė čia dirbusios patriotiškai nusiteikusios asmenybės – Petras Arminas ir Petras Kriaučiūnas, savo mokiniams diegę meilę ir pagarbą lietuvių kalbai, supažindinę su lietuvių literatūros pavyzdžiais, įžiebę tautinės savivarbos jausmą. Veiverių mokytojų seminarijoje, kurioje laikytasi itin griežtų cenzūros sąlygų, lietuviškąją savimonę savo mokiniams diegė pedagogai Tomas Ferdinandas Žilinskas ir Juozas Kairiūkštis. Šių švietėjų dėka tarp mokinių pradėta skleisti draudžiama lietuviška spauda, steigėsi pirmieji jos kūrimo, platinimo bei skaitymo būreiliai, imta veržliau domėtis lietuvių tautos kultūrinėmis tradicijomis ir praeitimi, pradinėse mokyklose diegtas slaptas lietuviškas ugdymas (J. Andziulaitis).

Didžiulį impulsų visam knygnešystės plėtos procesui Lietuvoje turėjo Sūduvoje įkurtos slaptos spaudos platintojų draugijos – „Sietynas“ ir „Artojų draugija“, į kurias susitelkė ir kurių rėmėjais tapo daugybė Sūduvos krašto gyventojų. Šių organizacijų pastangomis

draudžiama lietuviška spauda pasiekė net atkampiausius regiono kaimus, platinata ne tik Sūduvos miesteliuose ir miestuose, bet ir visoje Lietuvoje. Taip iš Sūduvos draudžiamas lietuviškas rašytinis žodis pasiekė daugybę lietuvių ir kėlė jų nacionalinę savigarbą visame krašte.

Gauta 2020 12 04
Priimta 2021 01 26

Literatūra ir šaltiniai

- [1] AKIRAS-BIRŽYS. *Marijampolės apskritis*. Kaunas–Marijampolė, 1937.
- [2] BASANAVIČIUS, J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- [3] BASANAVIČIUS, J. Spaudos 1864 m uždraudimas, jojo pasekmės ir reikšmė. Nepublikuotas rankraštis. *LLTI bibliotekos rankraštynas*, F2-163.
- [4] BASANAVIČIUS, J. Užrašų knygutė. *LLTI bibliotekos rankraštynas*, F 2-200.
- [5] *Farmacijos žinios*, 1938, Nr. 2.
- [6] GIRDZIJAIUSKAS, J. *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*. Vilnius: LLTI I-klā, 2006.
- [7] GRINIUS, K. *Atsiminimai ir mintys*. Tiubingenas, 1947.
- [8] ILGŪNAS, G. *Knygnešių keliais*. Vilnius: Vaga, 2004.
- [9] JANULAITIS, A. *Užnemunė po Prūsais (1795–1807)*. Kaunas, 1928.
- [10] JUOZAPAVIČIUS, P. P. *Armino pedagoginė-visualinė veikla*. Straipsniai švietimo-kultūros klausimais. Kauno švietimo istorijos muziejus, FIV-C 75.
- [11] KIRLYS, J. Veiverių mokytojų seminarija. Nepublikuotas rankraštis. *Kauno švietimo istorijos muziejaus archyvas*, C-93-1.
- [12] *Knygnešys (1864–1904)*. T. I. Sud. P. Ruseckas. Kaunas: Varpas, 1929.
- [13] KUDIRKA, J. *Lietuviškoji Veiverių mokytojų seminarija*. Kaunas–Veiveriai, 1996.
- [14] *Lietuvos aidas*, 1935 02 05, Nr. 30.
- [15] MERKYS, V. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 1982.
- [16] *Mūsų Kudirka*. Studijos ir atsiminimai. Sud. Z. Šileris. Marijampolė: Ramona, 1998.
- [17] PECKUS, V. *Senoji Marijampolės gimnazija*. Kaunas: Šviesa, 1992.
- [18] RUCEVIČIUS, A. *Sunkiaisiais laikais*. Tilžė: Otto Mauderodės spaustuvė, 1920.
- [19] STEPUKONIENĖ, I. *Garliava. Laikas ir žmonės*. Pasaulio lietuvių švietimo, mokslo ir kultūros centro I-klā, 2016.
- [20] *Ūkininkas*, 1899, Nr. 11.
- [21] *Ūkininkas*, 1901, Nr. 7.

INGA STEPUKONIENĖ

Distribution of the Banned Lithuanian Press in Suwalki Province

Summary

Suwalki province is a region where the distribution of the banned Lithuanian press began quite early, almost immediately after the 1863 uprising. Book smugglers quickly found a route suitable for transporting such publications from Lithuania Minor: they crossed the border in the districts of Vilkaviškis and Naumiestis, transported the press by boats across Vištytis Lake, carried it on their shoulders across the Liepuona stream, took it across the bridge over this river, often from Prussia at Eitkūnai (now Chernyshevsky) or through the Kybartai customs, and then by train from Kybartai railway station. Thousands of books and newspapers were carried across the bridge over the Širvinta. The bundles of the Lithuanian press were even floated along the river or pulled by ropes along its bottom. The state border would also be crossed near Sudargas on the Prussian side, and books would be transported by steamboats along the Nemunas River. Then, through Marijampolė district, they would be transported all over Lithuania.

In the second half of the nineteenth century, Marijampolė Gymnasium and Veiveriai Teachers' Seminary became very important secret centres for the awakening of Lithuanian national self-consciousness in Suwalki province. It did not take long for the first signs of Lithuanian national activity to mature at Marijampolė Gymnasium, where the tsarist administration allowed optional Lithuanian language classes.

Such patriotic personalities as teachers Petras Arminas and Petras Kriaučiūnas in Marijampolė, who instilled love and respect for the Lithuanian language in their students, introduced them to examples of Lithuanian literature, and ignited a sense of national self-esteem, played an immensely important role. Teachers Tomas Ferdinandas Žilinskas and Juozas Kairiūkštis awakened Lithuanian self-awareness in their students at Veiveriai Teachers' Seminary, where extremely strict censorship conditions were observed. The influence of these educators led to the spread of the banned Lithuanian press among students, to the formation of first groups of its creation, distribution and reading, the growing interest in the cultural traditions and the past of the Lithuanian nation, and the introduction of secret Lithuanian education in primary schools (J. Andziulaitis).

“Sietynas” and “Artojai”, the secret societies of press distribution established in Sūduva, which rallied supporters from Sūduva region and many local residents, added a powerful impetus to the whole process of book smuggling in Lithuania. Thanks to these organizations, the banned Lithuanian press reached even the remotest villages in the region and was distributed in towns and cities. Members of these societies built extensive book smuggling networks that aimed at distributing the press not only in Sūduva, but throughout the whole territory of Lithuania. Thus, the Lithuanian written word from Sūduva reached many Lithuanians and raised their national self-esteem.

Keywords: Banned Lithuanian press, book smugglers, centres of the distribution of the banned Lithuanian press